

فرهنگ نظامی پژوهی

(درباره آثار نظامی گنجوی)

نویسنده

زینب نوری

تهران ۱۳۹۱

سرشناسه: نوروزی، زینب، ۱۳۵۴ -

عنوان و نام پدیدآور: فرهنگ نظامی پژوهی / نویسنده: زینب نوروزی.

مشخصات نشر: تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۹۱.

مشخصات ظاهری: سی و نه، ۶۳۹ ص: جدول، نمودار (رنگی).

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۲۱-۳۰۹-۰۰

وضعیت فهرست نویسی: فیپا

یادداشت: کتابنامه.

موضوع: نظامی، الیاس بن یوسف، ۹۵۳۰ - ۹۶۱۴ ق، -- نقد و تفسیر -- مقاله‌ها و خطابه‌ها

موضوع: نظامی، الیاس بن یوسف، ۹۵۳۰ - ۹۶۱۴ ق، -- خمسه -- مقاله‌ها و خطابه‌ها

شناسه افزوده: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۱: ۴۰۹/۵۱۳۵ PIR

رده‌بندی دیویی: ۸۰۱/۲۳

شماره کتابشناسی ملی: ۲۷۵۹۵۳۴

فرهنگ نظامی پژوهی (درباره آثار نظامی گنجوی)

نویسنده: زینب نوروزی

مراح: جلد: علی بخشی

چاپ نخست: ۱۳۹۱؛ شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه

حروفچینی و آماده‌سازی: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی

لیتوگرافی: مهران؛ چاپ: سارنگ؛ صحافی: خیام نوین

حق چاپ محفوظ است.

شرکت انتشارات علمی و فرهنگی

○ اداره مرکزی: خیابان افريقا، چهارراه حقاني (جهان کودک)، کوچه کمان، پلاک ۲۵؛ کدپستی: ۱۵۱۸۷۳۶۳۱۳؛

صندوق پستی: ۹۶۴۷ - ۱۵۸۷۵؛ تلفن: ۷۰ - ۸۸۷۷۴۵۶۹؛ فکس: ۸۸۷۷۴۵۷۲

آدرس اینترنتی: www.elmifarhangi.ir info@elmifarhangi.ir

○ مرکز پخش: شرکت بازرگانی کتاب گستر، خیابان افريقا، بین بلوار تاهید و گلشهر، کوچه کلفام، پلاک ۷۲؛

کدپستی: ۱۹۱۵۶۷۳۴۸۳؛ تلفن: ۲۳ - ۲۲۰۲۴۱۴۰؛ تلفکس: ۲۲۰۵۰۳۲۶

آدرس اینترنتی: www.ketabgostar.com info@ketabgostar.com

○ فروشگاه یک: خیابان انقلاب، روبه روی در اصلی دانشگاه تهران؛ تلفن: ۶۶۴۰۰۷۸۶

فهرست مطالب

پیش‌گفتار.....	یازده
مقدمه.....	سیزده
فصل اول: کلیات خمسه.....	۱
معرفی نظامی و خمسه.....	۳
مباحث ادبی، هنری و زیبایی‌شناختی.....	۴۷
دستور زبان و زبان‌شناسی.....	۹۰
مباحث تطبیقی.....	۹۶
مباحث دینی، اخلاقی، عرفانی و کلامی.....	۱۴۷
مباحث اجتماعی و جامعه‌شناختی.....	۱۷۶
مباحث روان‌شناختی.....	۱۹۷
مباحث علمی.....	۱۹۹
شخصیت‌های خمسه.....	۳۰۷
داستان‌های خمسه.....	۳۰۷
تحلیل ابیات.....	۳۰۷
نسخه‌شناسی و تصحیح متون.....	۳۱۱
نقد و بررسی کتاب‌ها و مقالات مربوط به خمسه.....	۳۲۱
مباحث متفرقه.....	۳۲۲

۲۵۱	فصل دوم: مخزن الاسرار
۲۵۳	معرفی مخزن الاسرار
۲۵۹	مباحث ادبی، هنری و زیبایی شناختی
۲۶۲	دستور زبان و زبان شناسی
۲۶۶	مباحث تطبیقی
۲۷۶	مباحث دینی، اخلاقی، عرفانی و کلامی
۲۸۵	مباحث اجتماعی و جامعه شناختی
۲۸۶	مباحث روان شناختی
۲۸۷	مباحث علمی
۲۸۷	شخصیت های مخزن الاسرار
۲۸۷	داستان های مخزن الاسرار
۲۸۷	تحلیل ابیات
۳۰۲	نسخه شناسی و تصحیح متن
۳۰۹	نقد و بررسی کتاب ها و مقالات مربوط به مخزن الاسرار
۳۱۵	مباحث متفرقه
۳۱۷	فصل سوم: خسرو و شیرین
۳۱۹	معرفی خسرو و شیرین
۳۲۲	مباحث ادبی، هنری و زیبایی شناختی
۳۴۸	دستور زبان و زبان شناسی
۳۵۱	مباحث تطبیقی
۳۹۱	مباحث دینی، اخلاقی، عرفانی و کلامی
۴۰۳	مباحث اجتماعی و جامعه شناختی
۴۰۳	مباحث روان شناختی
۴۰۵	مباحث علمی
۴۰۶	شخصیت های خسرو و شیرین
۴۲۰	داستان های خسرو و شیرین
۴۲۱	تحلیل ابیات
۴۲۷	نسخه شناسی و تصحیح متن
۴۲۷	نقد و بررسی کتاب ها و مقالات مربوط به خسرو و شیرین
۴۳۰	مباحث متفرقه

۴۲۲	فصل چهارم: لیلی و مجنون
۴۲۵	معرفی لیلی و مجنون
۴۴۶	مباحث ادبی، هنری و زیبایی‌شناختی
۴۵۰	دستور زبان و زبان‌شناسی
۴۵۰	مباحث تطبیقی
۴۹۱	مباحث دینی، اخلاقی، عرفانی و کلامی
۴۹۲	مباحث اجتماعی و جامعه‌شناختی
۴۹۲	مباحث روان‌شناختی
۴۹۷	مباحث علمی
۴۹۷	شخصیت‌های لیلی و مجنون
۵۰۰	داستان‌های لیلی و مجنون
۵۰۰	تحلیل ابیات
۵۰۳	نسخه‌شناسی و تصحیح متن
۵۰۵	نقد و بررسی کتاب‌ها و مقالات مربوط به لیلی و مجنون
۵۰۶	مباحث متفرقه
۵۰۹	فصل پنجم: هفت‌پیکر
۵۱۱	معرفی هفت‌پیکر
۵۱۸	مباحث ادبی، هنری و زیبایی‌شناختی
۵۲۵	دستور زبان و زبان‌شناسی
۵۲۷	مباحث تطبیقی
۵۳۲	مباحث دینی، اخلاقی، عرفانی و کلامی
۵۳۴	مباحث اجتماعی و جامعه‌شناختی
۵۳۴	مباحث روان‌شناختی
۵۳۴	مباحث علمی
۵۳۴	شخصیت‌های هفت‌پیکر
۵۳۴	داستان‌های هفت‌پیکر
۵۳۴	تحلیل ابیات
۵۳۵	نسخه‌شناسی و تصحیح متن
۵۴۱	نقد و بررسی کتاب‌ها و مقالات مربوط به هفت‌پیکر
۵۴۱	مباحث متفرقه

فصل ششم: اسکندرنامه	۵۵۱
معرفی اسکندرنامه	۵۵۳
مباحث ادبی، هنری و زیبایی‌شناختی	۵۵۴
دستور زبان و زبان‌شناسی	۵۵۵
مباحث تطبیقی	۵۵۵
مباحث دینی، اخلاقی، عرفانی و کلامی	۵۶۴
مباحث اجتماعی و جامعه‌شناختی	۵۶۴
مباحث روان‌شناختی	۵۷۹
مباحث علمی	۵۷۹
شخصیت‌های اسکندرنامه	۵۷۹
داستان‌های اسکندرنامه	۵۸۷
تحلیل ابیات	۵۸۷
نسخه‌شناسی و تصحیح متن	۵۸۷
نقد و بررسی کتاب‌ها و مقالات مربوط به اسکندرنامه	۵۸۸
مباحث متفرقه	۵۹۰

فصل هفتم: دیوان نظامی	۵۹۷
فهرست منابع و مآخذ	۶۰۷
فهرست عنوان مقالات	۶۱۱
فهرست نام نویسندگان	۶۳۳

پیش‌گفتار

این پژوهش با معرفی مقالات انتشار یافته دربارهٔ آثار نظامی گنجوی از ۱۳۰۰ تا ۱۳۸۰ش در ایران (حدوداً ۵۶۰ مقاله) و مشخص نمودن ارزش علمی، فنی و ادبی هر کدام، زمینه را برای نقد و ارزیابی روشمندتر نظامی پژوهی فراهم آورده است. این تحقیق می‌تواند حلقهٔ اتصال بین تحقیقات گذشته و آینده باشد. در صورت فقدان چنین تحقیقی، ممکن است به دلیل عدم اطلاع محققان از سابقهٔ نظامی پژوهی، تحقیقات کنونی و آینده دچار پراکندگی و تکرار شود. بنابراین، لازم است پژوهشگر آثار نظامی، پیشینهٔ تحقیقات صورت گرفته در این زمینه را بداند.

ارائهٔ فهرستی توصیفی و تحلیلی از تمامی این مقالات موجب می‌شود تا تحقیقات جامع و دست اول از نوشته‌های بی‌ارزش و تکراری بازشناخته شود. با مراجعه به این کتاب، روشن خواهد شد که تاکنون از چه جنبه‌هایی به آثار نظامی توجه شده است.

روش مورد استفاده در این تحقیق، ابتدا طبقه‌بندی موضوعی، زمانی و الفبایی بوده و آن گاه در هر مقاله ابتدا مضامین عمده و منابع اصلی معرفی شده و سپس مقاله مورد ارزیابی قرار گرفته است. در موارد ضروری نیز تأثیرات و پاسخ‌های مقالات ذکر شده است. طبقه‌بندی موضوعی مقالات، با توجه به شیوه‌های رایج در فرهنگ‌نویسی و نیز حیطهٔ مقالات نوشته‌شده دربارهٔ نظامی، در چهارده مورد صورت گرفته است.

در پایان وظیفهٔ خود می‌دانم از افراد زیر که همکاری‌های علمی آنان در طی نگارش این فرهنگ، بر غنای آن افزوده است تشکر کنم:

دکتر محمدحسین کرمی استاد ارجمندی که سایهٔ لطف و ارشادش همواره بر سر این بنده بوده است. دکتر کاووس حسینی که علاوه بر فضل تقدّم در این زمینه، نکته‌سنجی‌ها، دقت نظر و

اواخر عمر گوشه گیر و آزاده زیست و سر در پیشگاه امرا فرود نیاورد و در گفتار راه راست رفت و از سخن نادرست پرهیز کرد (رضازاده شفق، ۱۳۵۲: ۳۷۰، ۳۷۲).

مهم ترین اثر نظامی، خمسه است و همان گونه که از نام آن برمی آید، مجموعه مثنوی هایی است که از پنج منظومه تشکیل شده است. نخستین منظومه *مخزن الاسرار*، شامل سروده های اخلاقی، حکمی و عرفانی است و به شیوه *حدیقه الحقیقه* «سنایی غزنوی» سروده شده است. این اثر مشتمل بر حدود ۲۲۶۰ بیت، در بحر سریع و در حدود سال ۵۷۰ هجری و پیش از چهل سالگی شاعر ساخته شده است. نظامی در این منظومه از فنون و صنایع ادبی بهره گرفته است تا اثری کاملاً هنرمندانه و سالم بیافریند.

دومین منظومه خسرو و شیرین است که در ۶۵۰۰ بیت به بحر هزج مسدس مقصور و محذوف و به سال ۵۷۶ سروده شده است. به گفته «یان رپیکا»، رساتر از این داستان که در آن از عشق و رنج شاهدخت ها داد سخن رفته، در ادبیات فارسی دیده نشده است (رپیکا، ۱۳۷۰: ۳۲۸). *لیلی و مجنون* سومین منظومه نظامی است که در ۴۷۰۰ بیت و در سال ۵۸۴ به پایان رسیده است. این داستان با الهام از منابع غیر ایرانی ساخته شده و در واقع از یک موضوع مردمی قدیمی که در ادبیات عربی رواج داشته، گرفته شده است.

هفت پیکر یا *هفت گنبد* یا *بهرام نامه*، در ۵۱۳۶ بیت و به سال ۵۹۳ سروده شده و در آن برخی از داستان های بهرام گور ساسانی به رشته نظم کشیده شده است. در این اثر رویدادهای بسیاری طرح شده که مهم تر از همه، داستان های منقول از هفت شاهدخت است. این اثر از لحاظ رسایی شکل و صحنه های آن در میان آثار نظامی ممتاز است.

اسکندرنامه، آخرین منظومه است که در ۱۰۵۰۰ بیت سروده شده و در حدود سال ۵۹۹ هجری پایان یافته و از نظر طرح مسائل اجتماعی و سیاسی از همه آثار نظامی برتر است. این منظومه شامل دو بخش *شرفنامه* و *اقبالنامه* است که در خلال آن چهره اسکندر به عنوان سردار، فیلسوف و پیامبر معرفی شده است. شاعر در خلق این اثر، صرف نظر از فنون سخنوری، محتوای داستان را به چنان اوجی از حکمت و اندیشه رسانده که کمتر نابغه ای در جهان ادبیات توانسته است چنین کند (همان، ص ۳۲۷ - ۳۲۹).

علاوه بر زبان زنده و پویایی که نظامی آثار خویش را بدان آراسته است، در مجموع می توان گفت که وی در همه آثار خود، شاعر و تجسم بخش اندیشه های والاست. احساسات مذهبی بالنده، دقت بیان، فن سخنوری کامل، حسن انتخاب موضوع، ژرف نگری فلسفی و مضامین درست اجتماعی،

ویژگی بارز شعر و اندیشه این شاعر بزرگ به شمار می‌رود (همان، صص ۳۲۹ - ۳۳۰). به دلیل همین ویژگی‌ها، بسیاری از محققان ایرانی و غیرایرانی، شیفته شخصیت و اندیشه وی شده‌اند.

حکیم نظامی گنجوی، یکی از ارکان ارزنده شعر فارسی است که تأثیر فراوانی بر شاعران پس از خود داشته است. منظومه‌های وی، که بی‌تردید از شاهکارهای ادب فارسی به شمار می‌رود، وی را هم پایه شاعران بزرگی چون فردوسی، مولوی، سعدی و حافظ و مایه افتخار شعر فارسی قرار داده است. حکیم نظامی با قوه خلاقیت و ابتکار، تحولی عظیم در داستان‌سرایی ایجاد نموده و صاحب سبک منحصره فردی گردیده که تقلید بسیاری از شاعران پس از خود را به دنبال داشته است. از سوی دیگر، داستان‌های لطیف و شیرینی که وی به نظم کشیده، همواره الهام بخش هنرمندان و نقاشان بزرگ مینیاتور بوده و در پیدایش گنجینه‌های بی‌نظیر هنر نقاشی تأثیر گذاشته است.

بنا بر اهمیت این شاعر بزرگ، نه تنها در ایران، که در خارج از ایران و محدوده زبان فارسی نیز وی مورد توجه بسیاری از محققان قرار گرفته است. بر اساس یکی از تحقیقات انجام شده، بیش از سیصد ادیب و نویسنده جهانی در جای پای نظامی قدم گذاشته‌اند (بچکا، ۱۳۷۰: ۲۵۳). علاوه بر رشد نظامی پژوهی در ایران، در حدود یک سده گذشته، در خارج از ایران نیز چنین رشدی وجود داشته است. مجموعه Index Islamicus که فهرست مقالات نوشته شده درباره جهان اسلام را منتشر می‌کند، نشان می‌دهد که کل مقالات نوشته شده درباره نظامی به زبان‌های اروپایی و عمدتاً انگلیسی، فرانسه و آلمانی در قرن بیستم ۵۸ مقاله است که از این تعداد ۲۱ مقاله به نیمه نخست و ۳۷ مقاله به نیمه دوم قرن بیستم تعلق دارد. به علاوه، بر اساس این مجموعه، تحقیقات انجام شده درباره نظامی در مقایسه با پنج شاعر بزرگ ایرانی، در مقام سوم قرار دارد.

درباره بزرگان ادب فارسی در قرن اخیر طرح‌ها، رساله‌ها و به ویژه مقالات و تحقیقات فراوان و گسترده‌ای منتشر شده که به دلیل کثرت و پراکندگی این آثار، جمع‌آوری نقد و تحلیل آن‌ها ضرورت یافته است. علاوه بر آن، بازشناسی این آثار می‌تواند منجر به کشف روزه‌های جدیدی در جهت شناخت بزرگان ادب فارسی گردد.

نخمسده ی حکیم نظامی، یکی از برجسته‌ترین شاهکارهای جهانی است که به باور متفکران و ادب‌شناسان ایرانی و خارجی نقشی عظیم در غنای فرهنگ و هویت ایرانی داشته و ذهن‌ها و قلم‌های بسیاری را در ساحل دریای اندیشه خود متحیر ساخته است. هرچند درباره این شاعر بزرگ تحقیقات و تبعات فراوانی در قالب مقاله به نگارش درآمده، تاکنون تحقیق جامع و منسجمی در جهت معرفی و بررسی این مقالات صورت نگرفته است.

به دلیل فقدان چنین پژوهشی، با این گستره و پهنا، و عدم آگاهی کافی دانش پژوهان در زمینه نظامی پژوهی و نیز تخصصی تر شدن علوم، چنین رویکردی به آثار نظامی لازم و اجتناب ناپذیر است. بنا بر اهمیتی که نظامی در سده کنونی یافته، تحقیقات و تبعات زیادی به این شاعر بزرگ اختصاص یافته و انبوه مطالعات در نشریات ادواری داخل کشور و یا در قالب مجموعه مقالات به چاپ رسیده که گردآوری، معرفی و ارزیابی همه آنها را در یک مجموعه ضروری ساخته است.

از دیگر اهداف تدوین این فرهنگ موارد زیر می باشد:

۱. نشان دادن تعداد مقالاتی که در موضوعات مختلف مربوط به نظامی نوشته شده است.

۲. ارائه مضامین اصلی مقالات گردآوری شده.

۳. معرفی اصلی ترین منابع مورد استفاده محققان.

۴. نقد و بررسی مقالات مربوط به نظامی

۵. ارائه اطلاعاتی درباره مشخصات نویسندگان، مقالات، نشریات و... در قالب جداول و

نمودارها.

۶. آشنایی و معرفی برجسته ترین مقاله ها در عرصه نظامی پژوهی.

در این هشتاد سال (۱۳۰۰-۱۳۸۰)، تقریباً هشتصد مقاله به زبان فارسی درباره نظامی در ایران و خارج از ایران نوشته شده که با حذف مقالات منتشر شده در خارج از ایران (در نشریاتی چون *ایران نامه*، *ایران شناسی*، *قندپارسی*، *بررسی کتاب و...*) و نیز حذف مقالات تکراری، حدود ۵۶۰ مقاله باقی می ماند که در ایران چاپ و منتشر شده است. تحقیق حاضر همین مورد اخیر را شامل می شود. این مقالات، بر اساس منابعی چون فهرست مقالات فارسی، کتاب شناسی نظامی، نمایه ها و... شناسایی شده اند.

چهارچوب کلی این فرهنگ چنین است که در ابتدا مقالات در هفت بخش (کلیات، خمسه، مخزن الاسرار، خسرو و شیرین، لیلی و معجون، هفت پیکر، اسکندرنامه، دیوان) به ترتیب قرار گرفته اند. هر بخش خود به چهارده قسمت (معرفی اثر، مباحث ادبی، هنری و زیبایی شناختی، دستور زبان و زبان شناسی، مباحث تطبیقی^۱، مباحث دینی، اخلاقی، عرفانی و کلامی، مباحث اجتماعی و جامعه شناختی، مباحث روان شناختی، مباحث علمی، شخصیت ها، داستان ها، تحلیل ابیات نسخه شناسی و تصحیح متن، نقد و بررسی و مباحث متفرقه) تقسیم شده و پژوهش های

۱. لازم به ذکر است در زمان نگارش بسیاری از این مقالات هنوز مباحث ادبیات تطبیقی به شکل علمی و مدون در نیامده بود، از این رو عنوان «مباحث تطبیقی» مسامحتاً انتخاب شده است.

مرتبط به این مباحث براساس ترتیب زمان تدوین مقاله نظم‌دهی شده است و در صورت اشتراک زمانی به ترتیب الفبایی این کار صورت گرفته است.

این شیوه تلفیقی است که با رجوع به بسیاری از فرهنگ‌ها و مجموعه‌ها اتخاذ شده است. در مورد تقسیم‌بندی موضوعی می‌توان گفت که در تمامی علوم، به ویژه علوم انسانی، هر چند موضوعات دقیقاً و کاملاً از یکدیگر قابل تفکیک نیستند، این امر مانع از آن نمی‌شود که به منظور سهولت تحلیل و تحقیق از آن اجتناب کنیم. در واقع تفکیک موضوعی یکی از ضروری‌ترین وظایف هر دانش و تحقیقی است که بدون آن نه دانشی حاصل تواند شد و نه تحقیقی و در نتیجه یافته‌های آن علم اطلاعاتی پراکنده خواهد بود. علاوه بر آن، تقسیم‌بندی موضوعی به دلیل مزایای دیگری نیز در این تحقیق در اولویت قرار گرفته است: نخست این روش، جست‌وجو و یافتن مقاله‌ها بر حسب موضوع را آسان می‌کند. به عنوان مثال، اگر پژوهنده‌ای نام مقاله‌ای را که مثلاً در مورد «زیبایی‌شناسی» شعر نظامی نوشته شده و یا نام نویسنده آن را نمی‌داند، از طریق فهرست‌بندی موضوعی می‌تواند کلیه مقالات مربوط به آن موضوع را شناسایی نماید. دوم تقسیم‌بندی موضوعی در کنار تقسیم‌بندی زمانی، این امکان را فراهم می‌کند که مشخص‌سازی فلان مقاله چندمین مقاله‌ای است که در کارنامه نظامی پژوهی در فلان موضوع نوشته شده و آیا سخن تازه‌ای در آن یافت می‌شود یا تکراری و بی‌اطلاع از مقالات پیشین نوشته شده است؛ که این خود می‌تواند نوعی آسیب‌شناسی و نیز ارزیابی کمی و کیفی از مقالات را در اختیار خواننده قرار دهد. به منظور اجتناب از تداخل نیز، موضوعات متداخل، به یکدیگر ارجاع داده خواهند شد. در زیر هر مقاله چند بخش دیده می‌شود؛ در ابتدا بخش «مضمون اصلی»^۱ چارچوب و بدنه کلی هر مقاله، از مقدمه تا پایان، یعنی اجزای مختلف و روند شکل‌گیری آن بیان می‌شود و بسته به ظرفیت مقاله، محورها و مطالبی از آن گزارش می‌شود. در این قسمت مضامین اصلی هر مقاله، به شکل تقریباً مبسوط آورده شده است، زیرا یافتن بسیاری از مقالات ممکن است برای محقق دشوار و یا محال باشد. با شرح و بسط این قسمت و نیز دو قسمت دیگر، سعی شده حتی‌الامکان محققان از رجوع به اصل مقاله بی‌نیاز گردند؛ به جز در مواردی که مقاله طولانی بوده و یا محقق خود بخواهد اطلاعات بیشتری به دست آورد.

۱. در تدوین برخی از موارد از روش فرهنگ سعدی پژوهی، اثر کاووس حسینی استفاده شده است که پیشگام این طریق در ایران به شمار می‌رود.

سپس برای نشان دادن بهتر و بیشتر کیفیت مقاله، «منابع اصلی» آن آورده می‌شود. ذیل عنوان «اشاره»، نیز مقاله مورد نظر در نگاه و نگرشی کلی، مورد سنجش و ارزیابی قرار می‌گیرد. علت طولانی بودن برخی «اشاره»ها این است که چون در جامعه ما نقد مقالات چندان رایج نیست و بسیاری از مقالات مندرج در این کتاب مورد نقد قرار نگرفته‌اند، نگارنده در حد بضاعت خود به این کار اقدام نموده است. موارد دیگری نیز در این قسمت ذکر شده است که عبارت‌اند از:

- چاپ مکرر مقاله در بیش از یک نشریه با عناوین مشابه یا متفاوت.
- عدم رعایت انصاف و اخلاق علمی در نگارش مقاله و یا نقد مقالات.
- ذکر این نکته که نویسنده برای اولین و یا چندمین بار به موضوعی خاص پرداخته است.
- تکراری بودن مقاله و استفاده از مقالات دیگران بدون ارجاع.
- نشان دادن اشتباهات املائی مقالات و بی‌دقتی در ارائه ابیات شاهد مثال و نیز بیان شکل درست آن‌ها.

که در پایان زیر عنوان «تأثیرات و پاسخ‌ها» برخی از مقالات را شامل می‌شود، تأثیرپذیری مقالات از یکدیگر و پاسخ آن‌ها نشان داده می‌شود.

در این جا مقالات از زوایای مختلف ارزیابی می‌شوند:

در جدول شماره ۱، کلیه مجلاتی که مقالات و نوشته‌های آن‌ها در این کتاب مورد استفاده قرار گرفته به ترتیب، از بیشترین تا کمترین مقالات انتشار یافته به وسیله هر مجله، نشان داده شده است. چنان‌که ملاحظه می‌شود، مجله *ارمغان* با ۵۱ مقاله (۶/۶ درصد)، بیشترین تعداد مقالات مربوط به حکیم نظامی را انتشار داده است. مجلات بعدی، همچون *کیهان فرهنگی* با ۱۹ مقاله (۳/۳ درصد)، *آینده*، *ادبستان* و *فرهنگ* هر یک با ۱۷ مقاله (۲/۹ درصد)، *آشنا* و *نشر دانش* هر یک با ۱۴ مقاله (۲/۳ درصد)، *رشد* و *فروغ آزادی* هر یک با ۱۲ مقاله (۲ درصد)، *کلک* و *گوهر* هر یک با ۱۱ مقاله (۱/۸ درصد)، و *پسوتن* با ۱۰ مقاله (۱/۷ درصد) در مراتب بعدی قرار دارند. نام مجلات دیگر و تعداد و درصد مقالات انتشار یافته به وسیله آن‌ها، که کمتر از ۱۰ مقاله را شامل می‌شود، به ترتیب، در ادامه آمده است.